

УДК 159.9-057.19

ДОСЛІДЖЕННЯ АФЕКТИВНОГО КОМПОНЕНТУ ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗИ ЗАЙНЯТОСТІ У БЕЗРОБІТНИХ

Рудюк О.В., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної психології та психодіагностики
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті представлено досвід вивчення проблеми переживання кризи зайнятості у безробітних. Досліджено емпіричні кореляції афективного компонента переживання кризи у безробітних. Виявлено зв'язок особливостей переживання безробітних з їх соціально-демографічними, професійними характеристиками, а також типом кризи зайнятості.

Ключові слова: безробіття, криза зайнятості, переживання кризи зайнятості, афективний компонент переживання, емоційні модальності переживання.

В статье представлен опыт изучения проблемы переживания кризиса занятости у безработных. Исследованы эмпирические корреляты аффективного компонента переживания кризиса у безработных. Выявлена связь особенностей переживания безработных с их социально-демографическими, профессиональными характеристиками, а также типом кризиса занятости.

Ключевые слова: безработица, кризис занятости, переживание кризиса занятости, аффективный компонент переживания, эмоциональные модальности переживания.

Rudiuk O.V. STUDYING OF THE AFFECTIVE COMPONENT OF EXPERIENCING OF UNEMPLOYMENT CRISIS BY THE UNEMPLOYED

The article deals with the experience of studying the issue of unemployment crisis experiencing by the unemployed. The empirical correlates of the affective component of unemployment crisis experiencing are studied. The connection between features of the unemployed and their social-demographic, professional characteristics, and crisis type was detected.

Key words: unemployment, crisis of employment, unemployment crisis experiencing, affective component of experiencing, emotional modalities of experiencing.

Постановка проблеми. Наукова рефлексія кризових процесів, які відбуваються у площині відношень зайнятості, вимагає ґрунтовного психологічного осмислення та концептуальної розробки її найбільш актуальних проблемних аспектів. Передусім це стосується безробіття як ключового феномена кризи зайнятості, оскільки в умовах перманентної соціально-економічної депривації воно акумулює в собі як потенційні можливості для розвитку адаптивного потенціалу особистості, так і найбільш небезпечні ризики для її цілісного і повноцінного функціонування. Розуміння психологічних умов конструктивного подолання безробітними негативних ефектів і наслідків безробіття неможливе без концептуальної і емпіричної розробки релевантних цьому феномену психологічних категорій і понять.

Категорією, здатною охопити всю феноменологічну представленість цієї проблеми, є концепт *переживання*, операціональний і концептуальний потенціал якого здатний не лише «реконструювати» суб'єктивний психологічний простір безробітного, але і експлікувати психологічні закономірності конструктивного подолання негативних наслідків безробіття. Тому логі-

ка аналізу психологічних механізмів і закономірностей подолання кризи зайнятості у безробітних спонукає до необхідності емпіричної верифікації поняття *переживання*, яке змістовно конкретизує перетворюючу активність безробітного в ситуації професійного виключення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми криз, зумовлених виключенням людини з інституту трудової зайнятості, та психологічних чинників їх подолання присвячені дослідження вітчизняних (А. Дьоміна, Н. Глуханюк, Г. Колобкової, Н. Михайлової, Л. Пельцман, О. Рябової, В. Солнцевої, Т. Чуйкової, С. Шафікової та ін.) і зарубіжних (А. Барбер, А. Вайнфілд, Дж. Дозьє, Б. Ешфорт, Р. Каталано, Р. Лазаруса, Дж. Летек, А. Сакса, М. Тіджмана, Н. Фізера, С. Фінемана, Б. Хьюстона та ін.) авторів.

Більшість розвідок в цьому напрямі обмежується лише аналізом прогностичних особистісних корелятів і стратегій подолання професійно зумовлених криз у безробітних та здійснюється на основі усталеного теоретичного і емпіричного базису, операціональними засобами якого виступають понятійні конструкції, евристичні переважно для фіксації феноменів пристосувальної

активності особистості у критичних життєвих ситуаціях (адаптація, подолання, саморегуляція). Верифікація останніх у площині теоретико-емпіричного аналізу проблеми безробіття проводилась на рівні особистісно-поведінкової активності безробітних і продемонструвала свою продуктивність для опису феноменів, які визначають адаптивно-приспосувальний характер його подолання. Водночас особливості і закономірності *переживання* безробітними кризи зайнятості раніше не виступали предметом спеціального дослідження.

Нашим завданням насамперед буде обґрунтування концептуального потенціалу поняття переживання не лише для теоретичної фіксації процесів, які актуалізуються у площині суб'єктивно-сміслової активності безробітного, але і для експлікації на рівні емпіричного аналізу, що дасть змогу науково розробляти його у статусі самодостатньої психологічної категорії.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в емпіричній верифікації концепту переживання для змістовної конкретизації перетворюючої активності безробітного в ситуації професійного виключення. Її конкретизація в рамках статті дала змогу визначити основні завдання дослідження:

1) дослідити емпіричні кореляції афективного компоненту переживання кризи зайнятості у безробітних;

2) виявити зв'язок особливостей переживання кризи у безробітних з їх соціально-демографічними, професійними характеристиками, а також типом кризи зайнятості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними емпіричними показниками афективного компоненту переживання у безробітних в нашому дослідженні виступають *емоційні модальності та інтенсивність* переживання.

Дослідження *емоційних модальностей* переживання кризи зайнятості у безробітних було проведене з допомогою «Чотирьохмодального емоційного опитувальника» (Л. Рабинович) [2]. Опитувальник дав змогу виявити рівень вираженості чотирьох домінуючих емоційних станів – емоційних модальностей: радості, гніву, страху, печалі.

Використання цього опитувальника у нашому дослідженні визначалося насамперед його здатністю диференційовано виявляти особистісні емоційні диспозиції сприйняття і відображення життєвих подій і обставин, домінуючий емоційний фон переживання криз зайнятості у безробітних.

Необхідність врахування специфіки емоційного сприйняття ситуації професійного виключення (безробіття) та інтенсивності емоційних переживань безробітних спонукали нас до створення формалізованої анкети «Вивчення інтенсивності емоційних переживань та когнітивних оцінок у безробітних».

Досліджуваним було запропоновано проаналізувати індивідуальну ситуацію професійного виключення і дати кількісну оцінку своїм емоційним переживанням з цього приводу за сімома критеріями (емоційними станами), використовуючи заданий (фіксований) числовий континуум їх вираженості. Вираженість кожного емоційного стану оцінювалася безробітними за 6-бальною шкалою (від 0 до 5): 0 балів – відсутність емоційного стану; 5 балів – дуже виражений емоційний стан.

Оцінка переживань у безробітних здійснювалася за такими змістовими показниками: 1) внутрішня напруга; 2) внутрішнє спустошення, відсутність інтересу до будь-чого; 3) внутрішня тривога; 4) внутрішня пригніченість; 5) апатія, нестача сил, щоб упоратись з труднощами; 6) внутрішній спокій; 7) внутрішній комфорт.

Таким чином, використання у нашому дослідженні формалізованої анкети забезпечило врахування індивідуальної специфіки, змістових характеристик та інтенсивності емоційних переживань молодих безробітних, зумовлених тільки ситуацією їх професійного виключення (безробіття).

З метою визначення діапазонів низького, середнього і високого рівнів вираженості показників стійких (емоційних модальностей) і специфічних (емоційних станів) емоційних переживань безробітних були обчислені квартилі розподілу (Q_{25} , Q_{50} , Q_{75}) [1]. Верхньою межею низького рівня вираженості показників емоційних модальностей і емоційних станів було взято перший квартиль (Q_{25}), а нижньою межею високого рівня вираженості показників емоційних модальностей і емоційних станів – третій квартиль (Q_{75}). Середній діапазон вираженості показників емоційних модальностей і емоційних станів відповідав значенням ознаки у проміжку між першим і третім квартилями.

У підсумку співвідношення рівнів вираженості емоційних модальностей і емоційних станів дало змогу отримати інтегральний показник – *інтенсивність переживання* індивідуальної ситуації професійного виключення у безробітних.

Також в ході емпіричного дослідження було виявлено зв'язок між рівнем інтенсивності переживання у безробітних та їх

соціально-демографічними, професійними характеристиками, а також типом кризи зайнятості.

Дослідження соціально-демографічних, професійних характеристик, а також типу кризи зайнятості у безробітних проводилося за допомогою психобіографічної анкети [3, с. 195–210]. Це дало змогу отримати дані про стать, вік, сімейний статус, повну освіту, освітній профіль досліджуваних.

Для визначення зв'язку між інтенсивністю переживань у безробітних та їх соціально-демографічними, професійними характеристиками, а також типом кризи зайнятості були використані таблиці крос-стабуляції номінативних ознак та метод $V - \text{Крамера}$ [1]. При виборі останнього ми керувалися важливою його перевагою – коефіцієнт Крамера відображає не лише міру зв'язку між психологічними змінними, але і його силу.

Якісна структура вибірки, яка налічувала 348 осіб, відповідала соціально-демографічним і професійним характеристикам безробітних, зареєстрованих Рівненським міським центром зайнятості, на базі якого і проводилася основна частина дослідження.

В ході емпіричного дослідження було виявлено рівень вираженості чотирьох домінуючих емоційних модальностей у безробітних: радості, гніву, страху і печалі. Табличні дані дають змогу констатувати (табл. 1), що спектр емоційних переживань безробітних представлений всіма чотирма емоційними модульностями: радістю, гнівом, страхом і печаллю.

Серед стійких емоційних станів безробітних домінуючою є емоційна модальність печалі (45,7% усіх випадків). Емоційні модальності радості і гніву мають приблизно однакову частку представленості у спектрі стійких емоційних переживань безробітних (28,8% і 24,1% усіх випадків відповідно). Емоційна модальність страху є найменш вираженим емоційним станом у безробітних (17,8% усіх випадків). Це дає підстави говорити про вираженість (домінування) у

безробітних негативного емоційного фону, негативних емоційних модальностей переживання.

Таблиця 1
Рівень вираженості емоційних модальностей переживання у безробітних (у % від загальної кількості опитаних)

Емоційна модальність	Рівень вираженості емоційної модальності			
	високий	середній	низький	всього
радість	28,8	41,6	29,6	100
гнів	24,1	33,8	42,1	100
страх	17,8	29,3	52,9	100
печаль	45,7	22,4	31,9	100

Дослідження індивідуальної специфіки емоційного сприйняття ситуації професійного виключення дало змогу якісно і кількісно репрезентувати ситуативний емоційний фон, специфічні емоційні стани безробітних.

Виходячи з табличних даних (табл. 2), можна побачити, що відсотковий розподіл безробітних у відношенні їх специфічних емоційних станів яскраво ілюструє тенденцію негативно емоційно сприймати ситуацію професійного виключення і реагувати на неї. Домінуючими специфічними емоційними станами у безробітних є внутрішня напруга (36,2% усіх випадків), внутрішня тривога (33,5% усіх випадків) і внутрішня пригніченість (23,9% усіх випадків).

Деякі безробітні демонструють позитивний ситуативний емоційний фон сприйняття індивідуальної ситуації професійного виключення. Так, внутрішній спокій і внутрішній комфорт у ситуації професійного виключення виявлено у 21,6% і 20,8% безробітних відповідно. Внутрішнє спустошення, відсутність інтересу до будь-чого і апатія, нестача сил, щоб упоратись з труднощами, виявилися найменш вираженими у досліджуваних (у 17,3% і 11,4% усіх випадків відповідно).

Важливим інтегральним показником, який відображає загальний рівень вираже-

Таблиця 2
Рівень вираженості специфічних емоційних станів у безробітних (у % від загальної кількості опитаних)

Специфічний емоційний стан	Рівень вираженості специфічного емоційного стану			
	високий	середній	низький	всього
внутрішня напруга	36,2	37,1	26,7	100
внутрішнє спустошення, відсутність інтересу	17,3	14,8	67,9	100
внутрішня тривога	33,5	24,9	41,6	100
внутрішня пригніченість	23,9	19,9	56,2	100
апатія, нестача сил, щоб упоратись з труднощами	11,4	13,8	74,8	100
внутрішній спокій	21,6	27,4	51,0	100
внутрішній комфорт	20,8	38,3	40,9	100

ності емоційних переживань у безробітних, є інтенсивність переживання. Співвідношення рівнів вираженості емоційних модальностей і специфічних емоційних станів у безробітних дало змогу отримати кількісний показник інтенсивності їх переживання.

Табличні дані дають змогу констатувати (табл. 3), що низький рівень інтенсивності переживання виявлено лише у 25% безробітних. Середній і високий рівні інтенсивності переживань виявлено у 75% безробітних (19% і 56% відповідно).

Таблиця 3

Рівень інтенсивності переживання у безробітних

Рівень інтенсивності переживання	% від загальної кількості опитаних
низький	25,0
середній	19,0
високий	56,0
всього	100,0

З огляду на кількість безробітних з високим і середнім рівнем інтенсивності переживань можна говорити про високий стресуючий потенціал ситуації професійного виключення (безробіття) і високу особистісну значимість трудової зайнятості в ієрархії життєвих цінностей випробуваних.

Це закономірно, оскільки трудова зайнятість, з одного боку, володіючи самостійною цінністю для людини, опосередковано забезпечує збереженість багатьох інших ціннісних компонентів її життя. У разі її соціальної депривації відбувається порушення фінансово-матеріальних, міжособистісних, соціально-цільових, темпоральних, соціально-ідентифікаційних і соціально-спонукальних зв'язків особистості [4].

Також поясненням цього факту може бути те, що левову частку дослідницького контингенту складає молодь, яка, будучи специфічною суспільною стратою, характеризується надзвичайно динамічними соціальними потребами і обмеженістю ресурсів у їх реалізації. Тому інтерференція зазначе-

них вище факторів і створює індивідуально-психологічній проекції безробітних фон перманентного емоційного напруження, який проявляється у формі гострого переживання кризи.

Наступним завданням дослідження стало вивчення взаємозв'язку між інтенсивністю переживання кризи у безробітних та їх соціально-демографічними, професійними характеристиками, а також типом кризи зайнятості. Проаналізуємо послідовно вплив кожної із названих груп характеристик безробітних на рівень інтенсивності їх переживань.

Аналіз даних на предмет виявлення взаємозв'язку між інтенсивністю переживань у безробітних та їх соціально-демографічними характеристиками дав змогу зафіксувати статистично значимий зв'язок лише з віком. І хоча зв'язок виявився слабким ($V=0,163$), проте дуже статистично значимим ($p<0,001$).

Табличні дані дають змогу констатувати (табл. 4), що високий рівень інтенсивності переживань характерний саме для середньої (24–29 років) вікової групи безробітних (55,4%).

Це можна пояснити її особливим статусом, який зумовлений закінченням періоду суспільного мораторію і необхідністю у визначенні і стабілізації траєкторії власного професійного розвитку. Можна припустити, що ситуація професійного виключення (безробіття) унеможливорює реалізацію суспільних експектацій і успішний перехід молодій людині у новий соціально-професійний статус, що і зумовлює високу інтенсивність її переживань. Щодо інших особливостей взаємозв'язку між віком безробітних та інтенсивністю їх переживань, то вони не такі очевидні та однозначні.

На рівні відсоткового аналізу також можна відзначити деякі, хоча і статистично незначимі, тенденції взаємозалежності між інтенсивністю переживань у безробітних та іншими їх соціально-демографічними характеристиками. Зокрема, параметр *стать*

Таблиця 4

Взаємозв'язок між рівнем інтенсивності переживання у безробітних та їх соціально-демографічними характеристиками (у % від загальної кількості опитаних)

Рівень інтенсивності переживання	Соціально-демографічні характеристики							
	стать		Вік			сімейний статус		
	чоловіки	жінки	18–23 роки	24–29 років	30–35 років	неодружений	одружений	розлучений
низький	42,5	57,5	39,1	37,9	23,0	44,8	39,1	16,1
середній	36,4	63,6	45,5	37,8	16,7	48,5	42,4	9,1
високий	33,8	66,2	21,5	55,4	23,1	32,3	51,8	15,9

дає змогу чітко диференціювати чоловіків і жінок за високим рівнем інтенсивності переживання (33,8% і 66,2% відповідно). Найбільш ймовірним поясненням цього факту може бути природна схильність жінок сприймати значимі життєві події, особливо такі екстраординарні, як безробіття, через призму підвищеної емоційності.

Про схожі тенденції можна говорити і у відношенні параметру *сімейний статус*. Високий рівень інтенсивності переживання є найбільш вираженим у групі одружених безробітних (51,8%). Ймовірним поясненням цього може бути те, що сімейні безробітні несуть велику відповідальність не лише за себе, але й за всіх інших членів сім'ї. У зв'язку з безробіттям певні аспекти життєзабезпечення, перш за все фінансові, зазнають депривації, що негативно позначається на самооцінці і психологічному статусі безробітного і, як наслідок, стають джерелом гострих та хворобливих переживань.

Логічним поясненням цього також є результати кросстабуляції *статі і сімейного статусу*: частка жінок у групі одружених безробітних складає 76,7%. Ймовірно, що жінки в більшій мірі, ніж чоловіки, відчувають на собі тягар відповідальності за благополуччя своїх близьких та рідних.

Аналіз взаємозв'язку між інтенсивністю переживань у безробітних та їх професійними характеристиками дав змогу зафіксувати статистично значимий зв'язок з *освітою*. Зв'язок виявився хоча і слабким ($V=0,147$), проте статистично значимим ($p<0,01$).

Дані, наведені в таблиці (табл. 5), свідчать про виражений характер інтенсивності переживань у групі безробітних з вищою освітою (46,7%). Цей факт можна логічно пояснити тим, що тривалий і ресурсовитратний процес навчання у вищому навчальному закладі (здобуття вищої освіти) для багатьох молодих людей є важливою особистою інвестицією у власне майбутнє, яка не приносить дивіденди. Професійна ідентичність, сформувавшись у період нав-

чання у ВНЗ і ставши для багатьох значимою ціннісною домінантою, не знаходить адекватної реалізації і розвитку у подальшому житті. Це і викликає у таких безробітних глибокий емоційний резонанс у формі інтенсивного (гострого) переживання власної життєвої безпорадності.

Відсотковий аналіз тенденцій взаємозалежності між інтенсивністю переживань у безробітних та параметром *освітній напрям* показав наявність високого і середнього рівнів інтенсивності переживань у групі колишніх спеціалістів гуманітарного профілю (44,6% і 51,5% відповідно). Враховуючи те, що за результатами кросстабуляції *закінченої освіти і освітнього напрямку* частка «гуманітаріїв» складає половину (49,6%) усіх безробітних з вищою освітою, можна припустити існування вираженої схильності інтенсивно (гостро) переживати ситуацію професійного виключення саме у безробітних з вищою гуманітарною освітою.

Аналіз взаємозв'язку між *типом кризи зайнятості* та інтенсивністю її переживання у безробітних не виявив статистично значимого зв'язку.

На основі отриманих даних (табл. 6) можна зробити висновок про те, що рівень інтенсивності переживання кризи зайнятості у безробітних не залежить від її *типу*.

Таблиця 6
Взаємозв'язок між рівнем інтенсивності переживання у безробітних та типом кризи зайнятості (у % від загальної кількості опитаних)

Рівень інтенсивності переживання	Тип кризи зайнятості	
	Ненормативна криза зайнятості	Нормативна криза зайнятості
низький	59,8	40,2
середній	57,6	42,4
високий	52,8	47,2

Безробітні однаково гостро переживають нормативну і ненормативну кризу зайнятості. Зрозуміло, що професійна декваліфіка-

Таблиця 5
Взаємозв'язок між рівнем інтенсивності переживання у безробітних та їх професійними характеристиками (у % від загальної кількості опитаних)

Рівень інтенсивності переживання	Професійні характеристики						
	закінчена освіта			освітній напрям			
	загальна середня	середня спеціальна	вища	гуманітарний	технічний	природничий	невизначений
низький	26,4	47,2	26,4	42,5	26,4	4,7	26,4
середній	18,2	53,0	28,8	51,5	22,7	7,6	18,2
високий	16,4	36,9	46,7	44,6	24,6	14,4	16,4

ція внаслідок тимчасового або хронічного безробіття є стресогенною ситуацією, яка в індивідуально-психологічній проекції безробітних маніфестується у формі гострого переживання кризи.

Загалом за результатами емпіричного дослідження можна зробити висновок про наявність вираженої інтенсивності переживання у значній кількості безробітних та її залежність від їх соціально-демографічних і професійних характеристик. Зокрема виявлено, що у молодих безробітних віком 24–29 років з вищою освітою частіше зустрічається високий рівень інтенсивності переживань.

Висновки з проведеного дослідження. На основі визначеної мети дослідження, яка полягала в емпіричній верифікації концепту переживання, було конкретизовано і досліджено емпіричні кореляції афективного компоненту переживання кризи зайнятості у безробітних, виявлено зв'язок особливостей переживання кризи у безробітних з їх соціально-демографічними, професійними характеристиками та типом кризи зайнятості.

За результатами емпіричного дослідження домінуючих емоційних модальностей у безробітних можна констатувати вираженість (домінування) у більшості досліджуваних негативного емоційного фону, негативних емоційних модальностей переживання кризи зайнятості.

Вивчення індивідуальної специфіки емоційного сприйняття ситуації професійного виключення дало змогу виявити у більшості випробуваних тенденцію негативно емоційно сприймати ситуацію безробіття і ре-

агувати на неї. Домінуючими специфічними емоційними станами у безробітних виявились внутрішня напруга, внутрішня тривога та внутрішня пригніченість.

З огляду на кількість безробітних з високим рівнем інтенсивності переживань стало можливим стверджувати про високий стресогенний потенціал ситуації професійного виключення (безробіття) і високу особистісну значимість трудової зайнятості в ієрархії життєвих цінностей випробуваних.

В ході вивчення взаємозв'язку між інтенсивністю переживання у безробітних та їх соціально-демографічними, професійними характеристиками та типом кризи зайнятості було виявлено, що у безробітних віком 24–29 років з вищою освітою частіше зустрічається високий рівень інтенсивності переживань.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні суб'єктивно-особистісних характеристик переживання кризи зайнятості, перш за все його когнітивно-смыслових детермінант.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации: анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, П. Цёфель ; пер. с нем.. – СПб. : ООО «ДиаСофтЮГ», 2002. – 608 с.
2. Ильин Е. Эмоции и чувства / Е. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
3. Сыманюк Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э. Сыманюк. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. – 320 с.
4. Jahoda M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // American Psychologist. – 1981. – Vol. 36, № 2. – P. 184–191.